

Д. У. Кузняцова

**РОЛЯ БЕЛАРУСКАМОЎНАГА МЕДЫЙНАГА КАНТЭКСТУ
Ў ДАСЛЕДАВАННІ САЦЫЯЛЬНА ЗНАЧНАЙ СПЕЦЫЯЛЬнай ЛЕКСІКІ**

Аналіз лінгвістычнай літаратуры, прысвечанай праблемам спецыяльнай лексікі, сведчыць аб тым, што адным з актуальных пытанняў у кантэксце даследавання гэтага пласта лексікі заўсёды з'яўлялася пытанне аб асаблівасцях яе функцыянавання ў розных тыпах дыскурсу. Пашырэнне распаўсюджвання спецыяльных лексічных адзінак і іх выхад за межы навуковага і прафесійнага

дыскурсу – заканамерныя працэсы нашага часу, якія звязаны з дастаткова высокім узроўнем адукаванасці сучаснага чалавека, здольнага карэктна ўспрымаць спецыяльную інфармацыю ў агульным масавым інфармацыйным патоку, з аб’ектыўнымі рэаліямі жыцця і папулярызаванай спецыяльных ведаў.

Відавочна, што гэтыя ўмовы спрыяюць паспяховаму пранікненню спецыяльнай лексікі і ў медыядыскурсу, шматбаковаму даследаванню якога заўсёды надавалася вялікае значэнне, што тлумачыцца той выключнай ролю, якую адыгрываюць СМІ ў грамадстве. Даўно заўважана, што «газетныя тэксты не могуць абысціся без выкарыстання тэрмінаў і прафесіяналізмаў», што «вынікае з самога назначэння газеты – аператыўна адклікацца на важнейшыя падзеі (вялікія і малыя) бягучага моманту і сённяшняга дня ў розных сферах жыцця: ў прамысловасці і сельскай гаспадарцы, навуцы, культуры і мастацтве, палітыцы і маралі і да т. п.» [2, с. 55]. Сапраўды, сучасны медыйны тэкст вельмі насычаны спецыяльнай лексікай, што тлумачыцца тэндэнцыяй да яго інтэлектуалізацыі і што сёння дазваляе разглядаць яго ў якасці актуальнага матэрыялу для даследавання спецыяльных лексічных адзінак.

На неабходнасць такога даследавання ўплывае сацыяльная значнасць асобных разрадаў спецыяльнай лексікі, якая зараз функцыянуе ў СМІ, паколькі сучасныя медыякантэксты часта трансліруюць ключавыя для нашага часу паняцці, намінацыямі якіх з’яўляюцца спецыяльныя лексемы. Так, В. М. Самусевіч адзначае важную ролю медыя «у вызначэнні сучасных жыццёвых прыярытэтаў, у пераглядзе стаўлення да агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей, такіх як *жыццё, зямля, Радзіма, мова, сям’я* і інш.» [6, с. 629]. Менавіта на прыкладзе параўнальнага аналізу кантэкстаў, якія адносяцца да нашаніўскага, савецкага і сучаснага медыйнага дыскурсу, В. М. Самусевіч змагла прадэманстраваць, як мянялася з цягам часу асэнсаванне такіх сацыяльна значных канцэптаў, як *мова і слова*.

Такім чынам, спецыфіку функцыянавання тэрміналагічнай і прафесійнай лексікі ў СМІ магчыма ўбачыць, непасрэдна аналізуючы кантэксты яе ўжывання, паколькі менавіта канкрэтны кантэкст з’яўляецца даставерным малюнкам рэальнага функцыянавання спецыяльнай адзінкі.

Унікальную магчымасць аналізу кантэкстаў ужывання спецыяльнай лексікі, якая функцыянуе ў сучасным беларускамоўным медыйным матэрыяле (рэспубліканскія СМІ і рэгіянальныя СМІ Гродзеншчыны), дае корпус зыходных кантэкстаў для Слоўніка сацыяльна значнай лексікі, які быў створаны ў межах навуковага праекта «Сацыяльна значная лексіка тэрміналагічнага і прафесійнага характару ў рускай і беларускай мовах». Слоўнік будзе ўтрымліваць спецыяльную лексіку, але адрасаваны шырокаму колу карыстальнікаў. Несумненна, спецыфіка слоўніка паўплывала на патрабаванні да патэнцыяльнага ілюстрацыйнага матэрыялу. У якасці ілюстрацый ужывання спецыяльных адзінак было вырашана выкарыстаць кантэксты не з тэкстаў спецыяльных галін ведаў, а са СМІ і мастацкай літаратуры. Акрамя таго, пры неабходнасці зборшчыкі кантэкстаў звярталіся да некаторых інтэрнэт-рэсурсаў (інфармацыйных,

урадавых, заканадаўчых, інтэрнэт-рэсурсаў устаноў адукацыі і, безумоўна, інтэрнэт-версій друкаваных СМІ). Менавіта ўсе пералічаныя першакрыніцы кантэкстаў адлюстроўваюць высокую сацыяльную значнасць асобных разрадаў спецыяльнай лексікі.

Дадзены корпус кантэкстаў быў створаны ў выніку працы з існуючымі лінгвістычнымі корпусамі – Ілюстрацыйным корпусам СМІ Гродзеншчыны (у складзе Нацыянальнага корпуса рускай мовы) [3], які цалкам складаецца з медыяматэрыялаў, і Беларускім N-корпусам [1], які паслужыў крыніцай мастацкіх і медыйных кантэкстаў. Такім чынам, медыйныя кантэксты ў корпусе істотна пераважаюць, што дазваляе разглядаць яго ў якасці рэпрэзентатыўнай базы даследавання спецыяльнай лексікі, якая функцыянуе ў СМІ.

Аналіз сучасных медыйных кантэкстаў, у першую чаргу, дае ўяўленне аб актуальных тэматычных разрадах спецыяльнай лексікі. Як вядома, спецыяльная лексіка, якая функцыянуе ў СМІ, характарызуецца тэматычнай разнароднасцю, паколькі медыйныя тэксты, якія складаюць нумар газеты, прысвечаны самым розным тэмам і, такім чынам, звязаны з апісаннем разнастайных прадметных абласцей і спецыяльных сфер чалавечай дзейнасці, кожная з якіх параджае сваю тэрміналогію і прафесійную лексіку. Падчас падрыхтоўкі слоўніка было выяўлена, што ў беларускамоўнай медыйнай прасторы сёння паспяхова функцыянуе наступная сацыяльна значная лексіка: «тэрміналогія дзяржаўнасці, адміністрацыйна-дзяржаўнага кіравання і грамадзянскай супольнасці, міжнароднай дзейнасці; тэрміналогія нацыянальнай бяспекі (ваеннай, дэмаграфічнай, інфармацыйнай, палітычнай, харчовай, эканамічнай, энергетычнай); тэрміналогія ўстойлівага развіцця; тэрміналогія правоў, свабод і абавязкаў асобы, прававой дзяржавы; лексіка тэрміналагічнага і прафесійнага характару сферы сацыяльнага забеспячэння; лексіка бяспечнай жыццядзейнасці і здаровага ладу жыцця; лексіка, звязаная са здароўем чалавека (але не вузка медыцынская спецыяльная лексіка); лексіка сферы адукацыі; асноўная лексіка, звязаная з шырока прадстаўленымі ў Беларусі канфесіямі (праваслаўе, каталіцызм, іслам, пратэстантызм); тэрміналогія сацыялінгвістыкі; лексіка сферы інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій; тэрміналогія і наменклатурныя назвы сферы беларускай культуры і этнаграфіі» [5, с. 100].

Паколькі характэрнай прыметай нашага часу з'яўляецца спалучэнне ў медыядыскурсе масавай інфармацыі і політэматычных спецыяльных ведаў, корпус кантэкстаў выступае ў якасці вельмі зручнага інструмента для выяўлення ўсіх значэнняў, якія рэалізуе канкрэтная спецыяльная лексічная адзінка ў СМІ. Даследаванне семантычнага патэнцыялу спецыяльнай лексемы заўсёды актуальна ў сувязі з неабходнасцю вырашэння пытання аб магчымасці існавання полісемічных і аманімічных адносін у тэрміналогіі.

Лічыцца, што аптымальным мінімальным кантэкстам для выяўлення канкрэтнага значэння мнагазначнага слова з'яўляецца «кантэкст, які складаецца з аднаго знамянальнага слова злева і аднаго знамянальнага слова справа ад аналізуемага» [4, с. 55–56]. У сувязі з гэтым трэба адзначыць, што

асаблівасцю дадзенага корпуса кантэкстаў з'яўляецца наяўнасць для кожнай спецыяльнай адзінкі, якая ўвайшла ў слоўнік, спіска яе калакацый – спалучэнняў слоў, што дэманструюць тэндэнцыю да сумеснага ўжывання. Аднак той факт, што калакацыі далёка не заўсёды інфарматыўныя (напрыклад, у выпадку частай сустракаемасці знамянальнага і службовага слоў), несумненна, уплывае на неабходнасць наяўнасці больш працяглага кантэксту для аналізу ўсіх дэталей функцыянавання лексемы.

Такім чынам, аналіз менавіта поўных медыякантэкстаў дазваляе выявіць і міжпрадметную полісемію і аманімію, калі спецыяльная лексема функцыянуе ў розных тэматычных пластах, і кансубстанцыянальнасць лексічнай адзінкі, калі яна рэалізуе і тэрміналагічнае значэнне, і агульнаўжывальнае.

Медыйныя кантэксты даюць уяўленне аб структурных і граматычных асаблівасцях тэрмінаў. Напрыклад, кансубстанцыянальнасць, характэрная для сацыяльна значных лексем, якія функцыянуюць у СМІ, уплывае на іх структурныя адметнасці. Так, назіраецца тэндэнцыя тэрміналагізацыі агульнаўжывальнай лексемы менавіта ў спалучэнні з іншымі словамі, таму ў медыятэкстах масава функцыянуюць спецыяльныя састаўныя намінацыі (*палітычная воля, баявая галоўка, дарадчы голас* і інш.).

Становіцца відавочным, што прыметай актуалізацыі тэрміналагічнага і прафесійнага значэння для некаторых сацыяльна значных лексем з'яўляецца тэндэнцыя іх ужывання ў множным ліку (*інтарэсы – нацыянальныя інтарэсы, інвестыцыі – аб'ём інвестыцый, рэсурсы – водныя рэсурсы* і інш.). Некаторыя кантэксты сведчаць аб тым, што існуюць састаўныя тэрміны, якія ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку (*сутачная норма, вахтавы метаод* і інш.).

Наяўнасць поўных, а не мінімальных кантэкстаў дазваляе ўбачыць, якім чынам тэрміны «адаптуюцца» ў публіцыстычным тэксце. Спецыяльная інфармацыя ў СМІ павінна быць зразумелай і неспецыялісту, таму накіраванасць медыйнага тэксту на шырокую аўдыторыю дэтэрмінуе неабходнасць тлумачэння многіх спецыяльных адзінак. Медыйныя кантэксты дэманструюць, якія спосабы тлумачэнняў спецыяльных адзінак выкарыстоўваюцца ў сучасных публіцыстычных тэкстах.

Для многіх медыйных тэкстаў, у якіх ужываецца вузкая спецыяльная лексіка, безумоўна, характэрна наяўнасць канкрэтнай дэфініцыі тэрміна:

Мульчыраванне – гэта пакрыццё паверхні глебы якім-небудзь матэрыялам (БН: Звязда);

Навацыя дакумента – парадак устанаўлення факта сумеснага пражывання і вядзення агульнай гаспадаркі з мэтай вызначэння складу сям'і, прызначэння і спынення выплаты надбавак да дапамог (БН: БелаПАН).

Спецыфіка медыйнага дыскурсу ўплывае на распаўсюджанасць у газетных артыкулах апісальнага спосабу тлумачэння спецыяльнай адзінкі:

*Ачышчэнне ў адстойніках адбываецца па прынцыпе **адсорбцыі**: што цяжэй вады – асядае, што лягчэй – усплывае на паверхню* (Web (М): ЛК);

...Вада паступае на завод з агульнай гарадской сістэмы, але пры гэтым праходзіць пяць ступеняў ачысткі (ад жалеза, ад соляў і г.д.), у тым ліку ачыстку з дапамогай так званага **осмасу**, пры якім з малекулаў вады літаральна выціскаюцца рэшткі ўсяго непатрэбнага... (БН: Звязда).

Для медыйнага тэксту ў якасці тлумачэння тэрміна характэрна і выкарыстанне агульнавядомых сінонімаў:

Аднак пры выкарыстанні прэпаратаў ёсць небяспека паслядзеяння ў глебе, якое вызначаецца трыма асноўнымі фактарамі: адсорбцыяй (**накапленнем**), разлажэннем, міграцыяй (**перамяшчэннем**) і залежыць ад глебава-кліматыхных, агратэхнічных умоў, а таксама ад уласцівасцяў самога гербіцыду (Web (M): МН).

Прычым адзначаюцца адваротныя выпадкі, калі прыведзены сінонім з'яўляецца вузкасפעцыяльным і выконвае функцыю не тлумачэння, а трансляцыі новай спецыяльнай інфармацыі, што пацвярджае тэзіс аб інтэлектуалізацыі сучаснага медыйнага тэксту:

Затое прымітыўным аўстралапітэкам пашанцавала з умовамі пражывання: клімат ва Усходняй Афрыцы ў той час, сапраўды, быў цёплым. Жылі яны ў саване, якая вызначалася разнастайнасцю ландшафту: былі там і лясістыя мясцовасці, і адкрытыя тэрыторыі, а таксама – водныя басейны (**літаралі**) (БН: Звязда).

Безумоўна, спосаб тлумачэння адной полісемічнай адзінкі ў тэматычна розных тэкстах часта адрозніваецца:

...Галоўнае, каб у памяшканні была пастаянная тэмпература – прыкладна 18–22 градусы. Пры тэмпературы звыш 30 градусаў грыбніца можа загінуць. Па першым часе святло будучаму ўраджаю не патрэбна, хіба толькі праветрываць памяшканне трэба. Пасля ў пакетах робяць **перфарацыю** – адтуліны ў шахматным парадку праз кожныя 10–15 сантыметраў (БН: Звязда);

Пераважная колькасць хворых лечыцца кансерватыўным метадам. Аднак аперацыі застаюцца ў арсенале гастраэнтэролагаў і хірургаў. Да іх звяртаюцца ў асноўным пры ўскладненай язве, звязанай з кровацячэннем, **перфарацыяй**, калі разрываецца сценка страўніка або кішэчніка і змесціва выліваецца ў брушную поласць (БН: Звязда).

Яшчэ адной асаблівасцю функцыянавання тэрмінаў у СМІ з'яўляецца магчымасць іх выкарыстання ў пераносным сэнсе з мэтай дасягнення пэўнай вобразнасці, што бачна пры параўнанні, напрыклад, наступных кантэкстаў:

Рыдлёўка, пэндзлік, шпатель, а побач – **нівелір** і металашукальнік. Больш за тыдзень археалагічная экспедыцыя полацкіх і віцебскіх археолагаў сумесна з Інстытутам гісторыі Акадэміі навук працуе на раскопках (Web (M): Звязда);

– Ведаеш, насамрэч усё пазнаецца ў параўнанні. І **нівелірам** у балоце шоу-бізнесу з'яўляецца спакушанасць альбо неспакушанасць публікі (Web (M): Наст).

Такім чынам, дэталёвы кантэкстуальны аналіз на матэрыяле сучасных беларускамоўных медыйных тэкстаў, несумненна, дазволіць выявіць разнастайныя асаблівасці функцыянавання сацыяльна значнай спецыяльнай лексікі ў СМІ, паколькі сукупнасць аўтэнтычных медыякантэкстаў ужывання гэтай лексікі – сапраўдны «даследчы інструмент, прымянімы для вызначэння семантычных, граматычных, спалучальных характарыстык апорнай моўнай адзінкі» [7, с. 108].

ЛІТАРАТУРА

1. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://bnkorus.info>. – Дата доступу: 14.11.2018.
2. Коготкова, Т. С. О способах введения терминов в газетный текст / Т. С. Коготкова // Роль теории в практике развития терминологии и упорядочения литературных языков : сб. докл. теорет.-метод. семинара, провед. в Таллине 15–17 февр. 1979 г. / редкол.: Т. Л. Канделаки [и др.]. – Таллин : 1982. – С. 54–60.
3. Корпус региональной и зарубежной прессы [Электронный ресурс] // Национальный корпус русского языка. – Режим доступа: <http://www.ruscorga.ru/search-regional.html>. – Дата доступа: 14.11.2018.
4. Косовский, Б. И. Общее языкознание. Учение о слове и словарном составе языка / Б. И. Косовский. – Минск : Выш. шк., 1974. – 270 с.
5. Рычкова, Л. В. Современная официальная лексика в неспециальных словарях / Л. В. Рычкова // Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі : зб. навук. арт. – Мінск, 2015. – С. 98–100.
6. Самусевіч, В. М. Беларуская мова ў нацыянальнай медыйнай прасторы / В. М. Самусевіч // Зб. дакл. і тэз. VII Міжнар. навук.-практ. канф. «Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў», Мінск, 24–25 лістап. 2016 г. : у 2 т. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Філ. «Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору» ; рэдкал.: А. І. Лакотка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2017. – Т. 2. – С. 629–632.
7. Станкевич, А. Ю. Программные инструменты создания конкордансов для белорусскоязычных опорных единиц / А. Ю. Станкевич // Вестн. МГЛУ. Сер. 1, Филология. – 2016. – № 1. – С. 108–115.